

УДК 37.013.73.018 "652"

Мар'яна Клим

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФІЛОСОФІЇ АНТИЧНОСТІ: УСТАЛЕНІ НОРМИ АВТОРИТАРИЗМУ БАТЬКІВ І ЗАРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ

А Подано аналіз філософсько-педагогічних ідей теоретиків і практиків, котрі досліджували категорію «виховання» у добу античності. Виокремлені особливості методологічного потенціалу сімейного виховання у контексті державної політики і законодавства античності й обґрунтовано внесок науковців до скарбниці світових педагогічних ідей освіти та виховання.

Ключові слова: громадянське виховання, державна політика, зміст сімейного виховання, сім'я, сімейне виховання, трудове виховання, частково-сімейне виховання.

Мар'яна Клым. Методологический потенциал философии античности: общепринятые нормы авторитаризма родителей и зарождение традиций природообразности.

А Представлен анализ философско-педагогических идей теоретиков и практиков, которые исследовали категорию «воспитание» в эпоху античности. Выделены особенности методологического потенциала семейного воспитания в контексте государственной политики и законодательства античности и обосновано вклад учёных в сокровищницу мировых педагогических идей просвещения и воспитания.

Ключевые слова: гражданское воспитание, государственная политика, содержание семейного воспитания, семья, семейное воспитание, трудовое воспитание, частично-семейное воспитание.

Mariana Klym. Methodological potential of antique philosophy: common adopted norms of parental authoritarianism and origin of nature-relating traditions

С The article deals with the analysis of the philosophical and pedagogical ideas of theorists and practitioners, who investigated the category «education» in antiquity epoch. It is singled out particular methodological potential of family education in the context of public policy and legislation antiquity and reasonably scientific contribution to the world of pedagogical ideas of education and training.

Key words: civic education, public policy, content of family education, family, family education, labor education, partly-family education.

Актуальність дослідження. Пошук шляхів розв'язання сімейних проблем має свою точку обертання, яка закладена у традиційних рамках філософської науки. Різноманіття наукових праць стародавніх філософів містять чимало невідомих фрагментів про сімейне виховання, що наповнені цікавим змістом і ще довгий час залишатимуть вільний простір для дослідження. Звернення до ідейної спадщини минулого завжди підсилює процес розуміння тих чи інших педагогічних явищ і дозволяє осмислити їх із вимогами часу, тому проведення наукової ретроспективи завжди вважається доцільним і, безумовно, актуальним.

Антична культура, філософія і попередні її виховні традиції у сукупності залишили значний слід у стародавньому науковому світі, і як супровідний результат спромоглися визначити основні пріоритети розвитку у реформаторській теорії і практиці. Педагогічна наука сповідувала ці лейтмотиви, починаючи із зародків філософського пізнання. Філософія, за визначенням авторитетних дослідни-

ків, є тією формою людської думки, яка критично аналізуває все знання і людське пізнання світу у межах різних епох, доцільно переходячи у сучасне буття [2, с. 14]. Послідовниками наукових проектів давнього часу виконується плідна праця, яка розгортається у стратегічних напрямах, що покращують рівень сприймання поняттевого апарату генези давньої філософської науки, оскільки вона має здатність продукувати нові методологічні засади на сучасному етапі для накопичення знань у фундаментальній освіті.

Формульовання цілей статті. З огляду на те, що деякі й досі невизначені питання однозначно потребують опрацювання, вважаємо за доцільне здійснити дослідницьке «заглиблення» у соціально-історичні закономірності усталених норм авторитаризму батьків і зародження традицій природодовідповідності у філософському світлі античного світу, у значенні подій державного характеру, що передували динамічним змінам всезагальній картині виховання дітей.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність дослідження античної системи виховання є пропорційною важливості розгляду проблем сімейного виховання крізь призму життєво-філософських реалій. Звернення до творчої спадщини мислителів цього періоду представлене у працях Ф. Енгельса, В. Асмуса, А. Гусейнова, Б. Русселя, Т. Гомперца, О. Лебедєва. Достовірні факти сформульовані у наукових дослідженнях критичного характеру В. Буряка, Б. Віц, Г. Жураковського, які дають можливість обґрунтувати особливості методологічного потенціалу педагогіки античності.

Виклад основного змісту. У працях відомих античних філософів і недостатньо досліджених їхніх попередників простежується чітка тенденція до осмислення ідей сімейного виховання. Із плинном часу ці ідеї по-своєму інтерпретувалися, набули інших форм, стали підґрунтам для переосмислення. Ранній період розвитку філософської думки визначався яскравими персоналіями, котрі без сумніву володіли значним абсолютним ученнем. Усе знання, що пропонувалося філософами поступово увіковічнювалося в історії як станий науковий продукт. Саме тому результативність їхніх досягнень сьогодні очевидна.

Доба античності відзначилася міфознаковими універсаліями – обтяженими структурними сплетіннями, в яких майстерно завуальовані координати власної (тобто людської) екзистенції. Згідно з дослідженнями В. Буряка, на рівні теоретичного дискурсу античних філософів *mythos i logos* перебувають в ідейному протистоянні, часткова перевага «міфологічного» відбувається завдяки послабленню важелів впливу раціонального знання. І навпаки – звільнення від міфологічних напластувань занурювало людину у вир раціоналізму [2, с. 218].

На думку російського філософа Г. Жураковського, цілісне, ґрунтовне трактування педагогічних ідей, які стосуються сімейного виховання, можна відшукати у працях Ксенофonta, Платона, Аристотеля, Сенеки, Плутарха. Науковець заважує, що античність не відзначилася появою якоїсь окремої чи хоча б самодостатньої навчальної дисципліни, яка б могла займатися вивченням педагогічної категорії під назвою «виховання» [7, с. 5].

На підставі отриманих даних можна стверджувати про фрагментарність зацікавлення до проблем сімейного виховання, яка спричинила поетапне формування ідей. З одного боку це позначилося впливом державної політики, з іншого – не було бажання змінити усталений устрій сім'ї, заради створення не батьківського ідеалу, а ідеального завойовника.

Ситуація змінювалася з ритмом суспільних зрушень. На зміну могутності чоловічого начала прийшло активне послаблення його авторитету, замість цього проекція філософствування спрямовувалася або на інтереси дитини у вихованні, або на визнання матері основною фігурою у сімейному вихованні [8].

Сімейне виховання Спарти було авторитетним

тільки до 7 років, а після досягнення зазначеного віку, певною мірою, втрачало свою актуальність. Відлучення від сім'ї, яке масово спостерігалося у спартанських сім'ях, визначало пріоритети життя майбутнього воїна-чоловіка. До сімей запрошувалися няні-годувальниці. З ранніх років жінки зовсім не леліяли дітей, не ціluвали, привчали до споживання мінімальної кількості їжі. Виховання дівчат відрізнялося, тому що тривало до їхнього заміжжя [7, с. 12].

Про спартанську систему жіночого виховання пізніше із захопленням писав Платон. За його свідченнями, вона б могла досягти більшого розв'язту, якби жінки на полі бою воювали на рівні з чоловіками. Проте грецький мислитель виступав проти таких шлюбів, аргументуючи це тим, що ідеальне суспільство не повинно так функціонувати. Шлюби між військово-підданими він категорично відкидає, бо вони, на його думку, гальмують ідеальний розвиток цивілізації. Платонівські постулати стосуються більшою мірою процесу збереження штучної структури поняття «сім'я», ніж аксіологічного аспекту [1].

В. Асмус свідчить, що Платон одним із перших філософів виокремлює природовідповідний розвиток дитини у сім'ї. Він переконаний, що у нього існують три шляхи досягнення природовідповідності:

- звернення до відчуттів у процесі споглядання світу;
- абстрагування відносно себе;
- сподівання на допомогу всезагального розуму, який керує [1].

Школи платонізму і неоплатоніків вивчали батьківську небайдужість у сімейному вихованні. Їхні ідеї віддзеркалилися у гуманістичних тенденціях. Принципові твердження про те, що у малюка з перших днів після народження треба розвивати вміння до самоаналізу, створити дитині всі вигоди для того, щоб вона усвідомила свої здібності і щоб вони були розглянуті у гуманістичному дусі XIV–XVII ст.

Ф. Енгельс висловив влучний коментар, пов'язаний із трактуванням спартанського виховання дівчат. Він порушує питання про зменшення аксіологічної вартості сім'ї, зростання рівня народжуваності позашлюбних дітей у спартанській общині через постійну відсутність чоловіка і батька в домі – «...порушення подружньої вірності, невірність жінок перед чоловіками досягли неймовірної планки у Спарти» [11].

Поява на світ у 1861 р. книги німецького науковця Бахофена «Материнське право» спричинила неабияке пожвавлення у наукових колах. У ній уперше різко зміниться розклад позицій батька стосовно виховання дитини [10, с. 3]. Масштабний «вибух» в образі, здавалося б нічим не визначеної, філософсько-педагогічної праці сколихнув стійкі підвалини патріархального виховання. Найдавніша форма відносин у сім'ї змінилася на користь материнського виховання всупереч звичному патріархату. Бахофен «розчинив» усталений античний консерватизм у розумінні батька як ідеалу у ви-

хованні за допомогою аналізу «Ористеї» – тексту давньогрецького літератора Есхілла.

Ксенофонт (430–355 р. до н. е.) досліджував зміст сімейного виховання дівчат, описував Лакедемонське суспільство в однойменній праці. Дівчат заставляли укріплювати тіло, бігати для того, щоб їхні нащадки також були міцні духом й тілом. Філософ розглядає становище жінки-матері, чоловіка-батька з погляду їхньої значущості для дитини [7, с. 20].

Про таку позицію Ксенофonta вказує інша праця цього філософа «Домострой», в якій визначається вторинність батьківської ролі та первинність материнства [9]. Вважаємо, доцільно заважити, що домашнє виховання у Ксенофonta уподібнюється до науки й мистецтва. Глава сьома твору присвячена опису жіночих обов'язків. Жінка повинна давати лад господарству, і в неї домашні справи вдаються добре. Лише тоді дружина вгодить сім'ї, якщо буде послушною, вважає філософ.

Для з'ясування місця жінки-матері у сім'ї наведемо рядки з праці: «Жінці більше підходить сидіти вдома, займатися вихованням дітей, ніж знаходиться поза ним, а чоловік мусить працювати, адже не личить йому сидіти вдома» [9, с. 20].

Сімейне виховання в Афінській сім'ї, згідно з ученнями старогрецьких філософів мало багато тонкощів, відрізнялося від побуту й соціального статусу жителів. Суть їх полягає у різному становищі жінок і дітей. Цьому сприяв клімат у родині: у Евріпіда – «жінка як річ у господарстві», для Аристофана її «заборонено виходити на вулицю без супроводу осobi – служниці» [7, с. 33].

Платон (428–347 до н. е.) автор низки діалогічних форм. «Протагор» Платона наповнений ідеями патріархального виховання. Ці ідеї, за положеннями філософа, повинні бути ідейно стриманими і чітко вираженими. У згаданому діалозі знаходимо цьому підтвердження – «палиця була одним із найуживаючіших знарядь домашнього виховання в Афінах» [7, с. 36].

Поряд із політичним шляхом втілення філософських поглядів у вихованні, у Платона та його прибічників зароджувалися ідеї свободи і рівності у вихованні серед простих верств населення [1]. Тому людині не потрібно було проявляти страх чи зневіритися у свої силах через невлаштоване соціальне положення. Проповідуваний Платоном кодекс моральних якостей пронизаний чуттєвими уявленнями філософа про природний розвиток людини. Моральний фон, на думку Платона, заданий природою, зростає до певної межі у результаті посиленого навчання і тривалого виховання.

Платон одним із перших сформував теорію колективного виховання. Цей представник античної ідеалістичної філософії перебував у пошуках умов ідеального співжиття людей та утвердженням основ сімейного виховання. Філософ приписує тваринам стійкіші пристосування до життя, ніж людям. У цьому випадку йдеться про те, що індивід часто залишається обділеним долею, тому виступає у ролі

слабкого створіння. Міфологічне визначає родовидову принадлежність людини, яка підносить її лише на рівень самостійного життя, а отже, колективне і соціальне на цій стадії не знайоме людям [3, с. 114].

Аристотель (384–322 до н. е.) систематизував власний досвід і пережите однодумцями у творі «Політика». Неодноразово філософ звертався до праці Ксенофonta «Лакедемонське суспільство», зробивши доречний висновок, і однозначно підтверджив думки автора, що лакедемонянці найбільше піклувалися про військове виховання хлопчиків і юнаків, тому перешкоджали сімейному вихованню, адже раннє відлучення хлопчиків від родини не завжди приносило користь. У Аристотеля спостерігаємо започатковану Платоном теорію розумових умовиводів. Ця філософська доктрина Платона переросла в Аристотелівське розмежування розуму на два рівні: практичний розум і теоретичний йому відповідник [10].

Вчення ідеалістичної філософії переконувало, що криза грецького полісу після війни зі Спартою супроводжувалася кризою особистості як складової клітини міфології. Натомість відбувалося усвідомлення значущості власного буття, незалежного від впливу сторонніх сил чи створінья. Став зрозумілим те, чому люди часів Демокріта поступово втрачали віру у міфологізм життя, а у суспільстві періоду Сократа індикатором мислення вважалося раціональне знання.

Атомістичне уявлення про світосприйняття, висловлене Демокрітом (470–360 до н. е.) акцентувало увагу на матеріалістичній концепції розвитку особистості. Думки про суть виховання за Демокрітом випливають з конфронтації розуму і почуттів. Ознаки природовідповідності приводить філософа до думки, що у людині домінують раціональне мислення у процесі здійснення сімейного виховання. Будь-які речі (матеральні чи духовні) набувають ознак корисних або шкідливих залежно від того, яким способом ними користуються. «Природа і виховання – схожі. Виховання передбудовує людину, і переформовуючи її, створює його нову природу», – зазначав філософ у «Фрагментах про виховання» [4].

Отже, Демокріт стверджує, що розум виконує чи не найважливішу роль. Саме розум здатний ідентифікувати присутність «доброго» чи «злого» у вихованні (В. Буряк асоціює ці поняття з міфологемами) [2, с. 221]. У праці чітко простежуються ідеї природовідповідного виховання, виокремлюється кілька порад для його реалізації, до яких треба прислухатися (батькам – розсудливість, обмеження скупості у сімейному житті, привчання дітей до трудової діяльності тощо).

Досліджуючи існування у тривимірному просторі «великої» і «малої» світобудови, Демокріт стверджує, що людина як об'єкт виховання, індивід людського суспільства диктує стилі виховання у відповідності до вимог державного правління [6, с. 9–10].

Закріпив релігійно-моральну практику у сімейному вихованні з різноманітними «табу» філософ Піфагор (582–496 до н. е.). На переконання Піфагора, важливе значення має деталізований, а головне впорядкований кожен день життя. Крім того, філософ намагається розкрити важливість вечірніх прогулянок, спільніх обідів, бесід, зустрічей з іншими сім'ями для отримання досвіду. Щоб правильно закінчити день, потрібно усвідомлено проаналізувати всі прожиті події протягом дня. Своє розуміння «табу» він наполягав трансформувати у вчинки. Наприклад, уникати птаха, який намагається проникнути в оселю, означало вимогу не спілкуватися з говіркими людьми [5, с. 335].

Американський педагог, дослідник виховних ідей античності Ф. Коплестон стверджував, що сімейне виховання стало засобом соціалізації дітей, яке опосередковувалося впливом культури, традицій, звичаїв, етнопедагогічних поглядів народу, сімейно- побутових умов, стилем взаємодії батьків і дітьми, у процесі яких відбувся повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості [12, с. 337].

Б. Рассел [13] у книзі «Історія західної філософії та її зв'язок із політично-соціальними умовами від початку віків до сьогодення» визнає, що піфагорійці одними з перших намагалися зрівняти статус чоловіка і жінки, аргументуючи це тим, що вони мали рівне право власності у піфагорійському суспільстві.

Римський оратор-філософ, педагог Квінтіліан Марк Фабій III (42–118 до н. е.) часто послуговувався ідеями Платона. Умови, за яких кожна дитина може виховуватися вільно, мали бути наближені до соціальності, саме тому, поміж частково-домашнього та соціального виховання, перевагу надавав останньому. Це підтверджується тим, що філософ строго рекомендував віддавати належне дружбі дітей із однолітками. Виховувати дитину, на думку філософа, треба розпочинати після досягнення малюком віку трьох років, але не швидше. Природовідповідність мислителем трактується з погляду індивідуальних особливостей дитини, саме з цього випливають його ідеї про те, що всі діти обдаровані від природи. Більше того, Марк Фабій пояснює виникнення терміну «природовідповідність» через еволюцію тваринного світу. Подібно до того, як природою створено птаха, щоб літав, коня, щоб бігав, дикого звіра, щоб полював, – зазначає філософ, – так само твориться людина у вихованні [11].

Висновки. Отже, наголошуємо, що в античний період поступово почали виокремлюватися ідеї природовідповідності у вихованні, з одного боку, але на противагу цьому продовжувалося сповідування авторитарних ідей. Спарта, будучи воєнною общинною, готувала до життя у боротьбі, а виховання за-

недувалося. Такий підхід комплексно готував до військової справи, надавав обширні знання по схемі воєнні сутички – територіальні завоювання, ставив під загрозу зростання громадянина вихованого, цивілізованого, а швидше процвітав як спосіб виховати воїна-громадянина. Організація сімейного виховання у спартанській сім'ї залежала від держави і проявила себе як перехідний щабель на шляху військового виховання. В Афінській державі сімейне виховання базувалося на соціальній принадлежності, наприклад, виховання пригнічених верств населення мало інший вигляд: виховна практика Афін у класовому суспільстві диктувалася умовами вихованця, його сімейного і матеріального положення. У результаті аналізу концептуальних зasad античної філософії виявлено, що античний світ заклав фундамент авторитарного виховання, що наочно можна спостерігати у працях Ксенофонт, Платона, Арістофана. Згодом природовідповідність у сімейному вихованні виступала провідним принципом у працях інших класиків і трактувалася по-різному. У Демокріта природовідповідність розглядається відповідно до вікових змін організму, Платонівська концепція висувала на перший план родовидову специфіку, у римського мислителя Марка Фабія «природовідповідні» закладене незадовго до народження, у пренатальному періоді.

Отже, ранньовікова філософська думка є античністю пропонували універсалість у такій формі, яка тісно пов'язувалася з виховною рефлексією та формувала методологічний фундамент організації системи сімейного виховання. Накладення ідеологій на суспільну свідомість відбувалося завдяки тому, що держава всіляко спонукала сім'ю бути головним формувальним елементом зростання дитини, і тому на законодавчому рівні запроваджувалися різноманітні стимулювальні заходи.

Література

1. Асмус В. Ф. Платон / Валентин Фердинандович Асмус. – М. : Мысль, 1975. – 247 с. (Мыслители прошлого).
2. Буряк В. В. Антична філософія / В. В. Буряк. – Сімферополь : БУК-прес, 2009. – 264 с.
3. Виц Б. Б. Демокрит / Бронислава Борисовна Виц. – М. : Мысль, 1979. – С. 106–141.
4. Гомперц Т. Греческие мыслители / Теодор Гомперц. – Пер. с немецкого Д. Жуковского, 1999. – 605 с.
5. Гусейнов А. А. История этических учений / Абдусалам Абдулкеримович Гусейнов. – М. : Гардарики, 2003. – С. 326–343.
6. Демокрит. Фрагменты о воспитании / Демокрит. – Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1981. – С. 9–10.
7. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Геннадий Евгеньевич Жураковский. – М. : учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1940. – 471 с.
8. Ксенофонт. Домосторож / Ксенофонт. – Сократические сочинения : [пер. с др.-греч.; Вступ. ст. и прим. С. Соболевского], 2007. – С. 219–283.
9. Фабій К. М. Історія соціальної педагогіки [Електронний документ] / Квінтіліан Марк Фабій. – Режим доступу : <http://bugabooks.com/book/78-istoriya-socialnoj-pedagogiki/15-o-vospitanii-oratoria.html>
10. Фрагменты ранних греческих философов. Часть I : от епических космогоний до возникновения атомистики / изд. А. В. Лебедев. – М. : Наука, 1989. – 575 с.
11. Фридрих Э. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Карл Маркс, Энгельс Фридрих. – Избранные произведения в трёх томах. – Т. 3. – М. : Политиздат, 1986. – 639 с.
12. Copleston F. A history of philosophy. Volume 1 : Greece and Rome / Frederick Copleston. – New York : Image Books, 1993. – 521 p.
13. Russell B. A history of western philosophy and its connection with political and social circumstances from the earliest times to the present day / Bertrand Russell. – New York : Simon and Schuster, 1984. – P. 332–366.